

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

PHẠM THỊ MAI

**SO SÁNH HÌNH TƯỢNG ANH HÙNG TỬ HẢI VÀ LỤC
VÂN TIÊN DƯỚI GÓC NHÌN VĂN HÓA**

Chuyên ngành: VĂN HỌC VIỆT NAM

Mã số: 60 22 01 21

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM
NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC: PGS.TS TRẦN NHO THÌN

Thái Nguyên - 2016

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi và dưới sự hướng dẫn của PGS.TS Trần Nho Thìn.

Các số liệu, kết quả nêu trong luận văn là trung thực và mọi tham khảo đều được trích dẫn và ghi rõ nguồn gốc.

Mọi sao chép không hợp lệ, quy phạm quy chế đào tạo hay gian trá tôi xin chịu hoàn toàn trách nhiệm.

Học viên thực hiện luận văn

Phạm Thị Mai

LỜI CẢM ƠN

Trong suốt thời gian theo học ở trường *Đại học Khoa học - Đại học Thái Nguyên* và đặc biệt là trong khoảng thời gian thực hiện luận văn tốt nghiệp, tôi đã nhận được sự giúp đỡ về mặt vật chất, tinh thần, kiến thức và những kinh nghiệm quý báu từ gia đình, thầy cô và bạn bè. Qua đây tôi xin gửi lời cảm ơn chân thành đến:

PGS - Tiến sĩ *Trần Nho Thìn* – người đã tận tâm, nhiệt tình, trách nhiệm hướng dẫn và động viên tôi trong suốt quá trình làm Luận văn.

Quý Thầy, Cô trường Đại học Khoa học - Đại học Thái Nguyên cùng các thầy cô giáo khác đã hết lòng truyền đạt kiến thức và những kinh nghiệm quý báu trong suốt thời gian chúng tôi theo học.

Các anh chị học viên và các bạn đồng nghiệp đã ủng hộ, giúp đỡ, chia sẻ kiến thức, kinh nghiệm và tài liệu cho tôi trong quá trình nghiên cứu và thực hiện luận văn này. Xin cảm ơn gia đình đã luôn đồng hành động viên tôi khắc phục khó khăn để học tập và nghiên cứu.

Thái Nguyên, ngày 25 tháng 05 năm 2016

Học viên thực hiện

Phạm Thị Mai

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài.....	1
2. Lịch sử vấn đề	3
2.1. Lịch sử nghiên cứu nhân vật Từ Hải.....	3
2.2. Lịch sử nghiên cứu nhân vật Lục Vân Tiên.....	7
3. Đối tượng và mục tiêu nghiên cứu.....	11
3.1. Đối tượng nghiên cứu.....	11
3.2. Mục tiêu nghiên cứu.....	11
4. Nhiệm vụ và phương pháp nghiên cứu	11
4.1. Nhiệm vụ nghiên cứu	11
4.2. Phương pháp nghiên cứu.....	11
5. Phạm vi nghiên cứu.....	12
6. Cấu trúc của luận văn.....	12
7. Đóng góp của luận văn.....	13
NỘI DUNG:	14
Chương 1: NHỮNG VẤN ĐỀ LÝ LUẬN CHUNG VỀ VIỆC TIẾP CẬN HÌNH TƯỢNG ANH HÙNG TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA.....	14
1.1. Khái niệm anh hùng và hình tượng anh hùng trong văn học trung đại.....	14
1.2. Khái niệm văn hóa và hướng nghiên cứu văn học theo góc nhìn văn hóa	18
1.2.1. Khái niệm văn hóa	18
1.2.2. Nghiên cứu văn học theo góc nhìn văn hóa	18
1.3. Lí thuyết về giới trong nghiên cứu văn học	23
1.4. Quan niệm đạo Nho về người anh hùng	25
Chương 2: NHỮNG ĐIỂM TƯƠNG ĐỒNG TRONG HÌNH TƯỢNG ANH HÙNG TỪ HẢI VÀ LỤC VÂN TIÊN.....	29
2.1. Tương đồng trong nội dung phẩm chất anh hùng của hình tượng	29
2.1.1. Vẻ đẹp phi thường về thể chất.....	29
2.1.2. Lí tưởng cao đẹp, tinh thần hiệp nghĩa và lòng dũng cảm vô song.....	35
2.1.3. Có sự nghiệp hiển hách.....	46

2.2. Tương đồng về nghệ thuật xây dựng hình tượng người anh hùng.....	48
2.2.1. Về thể loại và thể thơ	48
2.2.2. Bút pháp lí tưởng hóa và xây dựng hệ thống biểu tượng.....	50
2.2.3. Sử dụng ngôn ngữ đối thoại	53
2.3. Lí giải sự tương đồng của hình tượng anh hùng Từ Hải và Lục Vân Tiên.....	55
Chương 3: SỰ KHÁC BIỆT TRONG HÌNH TƯỢNG ANH HÙNG TỪ HẢI VÀ LỤC VÂN TIÊN	59
3.1. Khác biệt trong nội dung phẩm chất anh hùng của hình tượng	59
3.1.1. Về số phận người anh hùng.....	59
3.1.2. Về tính cách anh hùng.....	61
3.1.3. Về xung đột xã hội	67
3.1.4. Trong cách ứng xử với phụ nữ.....	69
3.1.5. Qua việc ứng xử dục tính	75
3.2. Khác biệt trong nghệ thuật xây dựng hình tượng anh hùng.....	81
3.2.1. Bút pháp và ngôn ngữ miêu tả	81
3.2.2. Về mô thức tự sự.....	83
3.3. Lí giải sự khác biệt trong hình tượng anh hùng Từ Hải và Lục Vân Tiên.....	85
KẾT LUẬN	95
TÀI LIỆU THAM KHẢO	

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Nhân vật là một trong những yếu tố then chốt tạo nên giá trị nội dung và nghệ thuật của tác phẩm. Hơn nữa, nói như Bectôn Brecht thì các nhân vật của tác phẩm nghệ thuật không phải giản đơn là những bản dập của những con người sống mà là những hình tượng được khắc họa phù hợp với ý đồ tư tưởng của tác giả. Trong những đối tượng phản ánh, hình tượng người anh hùng là một trong những kiểu nhân vật trung tâm của văn học. Bởi nếu xét về thời gian ra đời thì kiểu nhân vật anh hùng xuất hiện sớm trong các loại hình văn học, đặc biệt trong sử thi, trở thành một trong những môtip nhân vật được yêu thích nhất. Trong thế giới của Hômerơ, ASin hiển hách xung trận với những chiến công làm nên vinh quang cho bản thân và cộng đồng trong khi Uylitxơ mưu trí dũng cảm trong cuộc chiến tranh thành Toroa và hành trình trở về quê hương Itac; Đền Xecvantec, người anh hùng Đônkihôtê đã phải lưỡng lự trong một thế giới mà sự phải trái không còn minh bạch nữa... Ở Việt Nam anh hùng cũng là một kiểu nhân vật tích cực trong văn hóa, xã hội, và văn học nước ta từ xưa đến nay. Từ văn học dân gian với những nhân vật anh hùng như Đam Săn, Xinh Nhã, Thánh Gióng... đến văn học viết với hình tượng người anh hùng thời Lý Trần, Lê Lợi, Quang Trung, Từ Hải, Lục Vân Tiên ... Họ đã trở thành những biểu tượng trong tâm thức nhân dân, tiêu biểu cho tính cách và số phận của cộng đồng cũng như thể hiện thái độ, cách cảm, cách nhìn cuộc đời của mỗi tác giả. Nghiên cứu các phẩm chất của người anh hùng và các phương tiện nghệ thuật thể hiện người anh hùng trong văn học truyền thống do đó là việc rất cần thiết, phục vụ thiết thực cho việc xây dựng nhân vật anh hùng trong văn học hiện đại. Từ Hải và Lục Vân Tiên là hai nhân vật anh hùng tiêu biểu trong văn học trung đại nên nghiên cứu hai nhân vật đó là rất thích hợp cho mục đích trên.

Trong tác phẩm văn học, nhân vật văn học bao giờ cũng là sản phẩm văn hóa của một thời, kết tinh những giá trị văn hóa của dân tộc, thời đại và thể hiện tư tưởng, phẩm chất của dân tộc, thời đại đó. Nhân vật Từ Hải trong *Truyện Kiều* của Nguyễn Du và Lục Vân Tiên trong truyện *Lục Vân Tiên* của Nguyễn Đình Chiểu là những sáng tạo mang tính cá thể song cũng là sản phẩm mang đặc trưng văn hóa

của thời trung đại nhưng thuộc về hai giai đoạn khác nhau, thuộc hai không gian văn hóa và bị chi phối bởi những trào lưu văn học khác nhau. *Truyện Kiều* thuộc giai đoạn cuối thế kỉ XVIII, đầu XIX khi Nho giáo suy tàn, đạo đức phong kiến rạn nứt và thời vận suy vi trong khi *Lục Vân Tiên* được viết vào khoảng giữa thế kỉ XIX khi nhà Nguyễn phục hưng Nho giáo, trong không gian văn hóa và con người Nam Bộ đậm nghĩa nặng tình. Cho nên so sánh hình tượng người anh hùng là một điều cần thiết để có cái nhìn thấu đáo về nhân vật người anh hùng – một hình tượng khá phổ biến trong văn học trung đại.

Nghiên cứu hai nhân vật Từ Hải và Lục Vân Tiên có một lịch sử phong phú, nhiều thành tựu, tập trung nhấn mạnh tính chất anh hùng, chất lý tưởng của hai nhân vật anh hùng. Những nghiên cứu trước đây về nhân vật trong tác phẩm thường đứng trên lập trường giai cấp, nghĩa là con người luôn mang thuộc tính giai cấp, thuộc về một giai cấp, tầng lớp xã hội nhất định (thống trị - bị trị). Không chỉ vậy, nghiên cứu các nhân vật trên còn từ quan điểm đạo đức (con người được phân thành thiện ác, chính tà). Chính vì vậy, lịch sử tiếp nhận, phân tích, đánh giá hai nhân vật Từ Hải và Lục Vân Tiên cho đến nay, phần lớn các nghiên cứu lớn nhỏ mới chỉ tập trung nghiên cứu từ góc độ chính trị - tư tưởng hay đạo đức nêu trên. Trong khi mỗi nhân vật trên là một thực thể đa dạng với cấu trúc nhân cách đa diện, đa tầng, có văn hóa ứng xử giới (ứng xử nam tính, nữ tính); văn hóa ứng xử đối với thân xác, tâm lý của bản thân. Trong khi xưa nay, con người vốn là đối tượng phản ánh của văn học đồng thời cũng là chủ thể sáng tạo, là đối tượng phản ánh trong các hoạt động văn hóa. Hiện nay, những thành tựu của văn hóa học cho phép chúng ta có thể nhìn nhận văn hóa như một tổng thể, một hệ thống bao gồm những yếu tố như ngôn ngữ, phong tục tập quán, luật pháp, tôn giáo tín ngưỡng, nghệ thuật tạo hình, nghệ thuật biểu diễn..., trong đó có văn học. Khi nghiên cứu về hai nhân vật Từ Hải và Lục Vân Tiên hầu như các tác giả chưa đi sâu nghiên cứu về hai nhân vật từ góc độ ứng xử với phụ nữ, khía cạnh tình yêu nam nữ và cái nhìn thân xác của hai nhân vật – những biểu hiện không thể thiếu của nam tính bên cạnh chất anh hùng nghĩa hiệp. Vì thế, việc đọc theo hướng truyền thống vô tình làm nghèo nhân vật trong khi ở hai nhân vật vốn hàm chứa những vấn đề văn hóa rất thú vị.

Luận văn của chúng tôi sẽ tiếp cận hình tượng hai nhân vật từ góc độ văn hóa để góp phần đọc lại, làm mới cách đọc nhân vật. Chúng tôi muốn làm nổi bật căn nguyên tồn tại của hai hình tượng người anh hùng trong mỗi sáng tác của Nguyễn Du và Nguyễn Đình Chiểu, đặc biệt nhìn từ góc nhìn *giới*. Đích đến của chúng tôi là tìm được điểm gặp gỡ tương đồng và nét độc đáo khác biệt, thấy những điểm sáng về tư tưởng và quan điểm nghệ thuật của hai tác gia truyện thơ Nôm bậc nhất của văn chương bác học thời trung đại. Đó cũng là dịp người viết hiểu hơn những nét văn hóa truyền thống ngày càng xa lạ với người hiện đại.

Hơn nữa, trong chương trình giảng dạy Ngữ văn ở trường phổ thông, có những trích đoạn về hai nhân vật này. Vì thế đề tài luận văn còn có ý nghĩa thiết thực trong việc dạy học các trích đoạn liên quan đến hai nhân vật.

2. Lịch sử vấn đề

Hai cuốn truyện thơ *Truyện Kiều* và truyện *Lục Vân Tiên* đã có lịch sử nghiên cứu lâu đời với các mức độ nghiên cứu khác nhau. Tuy nhiên trong phạm vi hẹp của luận văn, chúng tôi chỉ xem xét vấn đề nghiên cứu nhân vật Từ Hải và Lục Vân Tiên dưới góc nhìn văn hóa, đặc biệt ở phương diện *giới*.

2.1. Lịch sử nghiên cứu nhân vật Từ Hải

Cho đến nay, lịch sử nghiên cứu *Truyện Kiều* đã có gần 200 năm và có hàng nghìn công trình nghiên cứu và các bài viết về *Truyện Kiều*. Trong đó các nhà nghiên cứu đã dành cho nhân vật Từ Hải sự quan tâm đáng kể qua các bài viết trong các cuốn hợp tuyển cũng như riêng lẻ.

Là một nhà nghiên cứu có sự chuyển dịch từ lối phê bình ấn tượng chủ quan sang khuynh hướng mác xít, Hoài Thanh viết *Một phương diện của thiên tài Nguyễn Du - Từ Hải* đăng trên báo *Thanh Nghị* năm 1943, sau này hoàn chỉnh trong cuốn sách *Quyền sống của con người trong Truyện Kiều* in năm 1949. Đây là một mốc quan trọng trong lịch sử nghiên cứu *Truyện Kiều* nói chung và nhân vật Từ Hải nói riêng, là công trình có quy mô đầu tiên xem xét *Truyện Kiều* theo tinh thần “*chủ nghĩa nhân văn mới*” và Từ Hải là một nhân vật được nhìn nhận theo hướng đó - quyền con người. Để làm rõ vai trò của Từ Hải, nhà phê bình dùng phương pháp so

sánh đối chiếu để làm nổi bật thiên tài của Nguyễn Du trong việc sáng tạo ra một “*nhân vật anh hùng ca*” so với nhân vật Từ Hải của Thanh Tâm tài nhân chỉ là một “*nhân vật trong tiểu thuyết*”. Tác giả chỉ ra rằng Từ Hải của Dư Hoài là “*một nhà sư pha nghề rượu chè cờ bạc*”, trong truyện Thanh Tâm Tài Nhân là “*một nhà nho đi thi không đỗ, bỏ ra đi buôn*”. Nguyễn Du không để Từ Hải “*là một người như mọi người*” mà là con người “*che đầy cả trời đất mệnh mang*” [14, tr463- 464]. Từ góc nhìn so sánh đối chiếu sự khác biệt khá lớn về nhân vật Từ Hải trong truyện của Thanh Tâm Tài Nhân với Nguyễn Du, tác giả khẳng định “*Nguyễn Du tỏ ra rằng trong văn thơ ta, tức là trong tinh thần ta, không phải chỉ có những gì nhẹ nhàng, kín đáo, uyển chuyển, éo lá. Thơ văn ta, tức là tinh thần ta, cũng từng có cái cốt cách tráng kiện, khí chất hào hùng*” [29, tr564]

Tuy nhiên, đa số các nhà nghiên cứu khi nghiên cứu Từ Hải thường đứng trên góc nhìn lịch sử, lập trường giai cấp để đánh giá nhân vật. Hai tác giả Lưu Thế Đức – Lý Tú Chương thuộc viện nghiên cứu văn học Trung Quốc nhận định Nguyễn Du đã “*vạch trần tất cả sự đen tối và những hiện tượng bất hợp lý của xã hội phong kiến*” nên việc ca tụng nhân vật Từ Hải chính là cách để Nguyễn Du “*phê phán trật tự xã hội đương thời*” [14, tr1022]. Năm 1985 khi “*Tìm hiểu phong cách Nguyễn Du trong Truyện Kiều*”, nghiên cứu về Từ Hải ông Phan Ngọc đặt ra *Vấn đề nông dân khởi nghĩa* và cho rằng “*Từ Hải chính là phản ánh những anh hùng của nhân dân đã từng nổi dậy chống lại triều đình*” [31, tr494]. Theo tác giả Từ Hải là nhân vật mang yếu tố chính trị, có ảnh hưởng từ nguyên mẫu người anh hùng nông dân khởi nghĩa; chính yếu tố lịch sử đã tạo cho Nguyễn Du có những ý nghĩ táo bạo để xây dựng lên hình tượng Từ Hải. Tác giả cho rằng Nguyễn Du chưa phản ánh được hình tượng Nguyễn Huệ cho nên Nguyễn Du chưa đạt được tầm của thời đại. Cách xem xét này đã bị khoác màu áo chính trị, chưa thể khắc họa hết sự phong phú của hình tượng. Đồng quan điểm này với Phan Ngọc, Trần Ngọc Vương nhìn nhận Từ Hải ở góc độ một người anh hùng nằm trong hệ thống những *Người anh hùng thời loạn*, đặt nhân vật trong mối liên hệ với các nhân vật trong cùng môtip thời đại. Có điều tác giả Trần Ngọc Vương chú ý đến loại hình nhân vật khi xem xét hình tượng Từ Hải, cho rằng kiểu nhân vật như Từ Hải là kiểu *phi cổ truyền*, không thể xếp nhân vật vào kiểu người trung nghĩa hay người ẩn sĩ mà là một người anh

hùng chân chính chứ không phải kẻ phản nghịch theo quan điểm nhà Nho chính thống. Theo tác giả, tính cách của Từ Hải “*không có cơ sở từ quan niệm kiến nghĩa bất vi vô dũng dã của Nho gia mà còn là và chủ yếu là sản phẩm của tư tưởng Mạc gia*”. Tác giả cũng cho rằng “*sự nghiệp và cuộc đời Nguyễn Huệ đã gây cảm hứng cho những dòng thơ hào hùng viết về Từ Hải trong Truyện Kiều*” [31, tr500- 503].

Sau này trong công trình xuất bản năm 1978, nhà nghiên cứu Nguyễn Lộc đã nhìn Từ Hải như một nhân vật kết tinh từ “*wớc mơ cuộc sống*” của Nguyễn Du, là hình ảnh “*căn bản là lãng mạn*” bởi nó “*đối lập với toàn bộ xã hội phong kiến của truyện*”. Theo tác giả “*nếu cuộc sống trong Truyện Kiều là bất công thì Từ Hải là anh hùng, chính nghĩa. Nếu cuộc sống trong Truyện Kiều là lừa đảo, phản trắc, là cây thối lấy thịt đè người thì Từ Hải là hiện thân của chung thủy, của nhân ái (...). Từ Hải là hiện thân của tung hoành ngang dọc, của con người tự do, không sức mạnh nào ràng buộc nổi*” ... Nhìn Từ Hải là một hình tượng lãng mạn, nhà nghiên cứu còn khẳng định Từ Hải không phải chỉ là “*hình tượng lãng mạn của riêng nhà thơ mà đồng thời cũng là hình tượng lãng mạn về người anh hùng của những con người đau khổ trong xã hội*” [31, tr540- 510]. Trên quan niệm đạo đức, Từ Hải hiện lên như một đấng, bậc cứu khốn, phò nguy. Cũng quan điểm này, Đông Hoài trong bài *Nhân vật Từ Hải với chặng đường Thúy Kiều – Từ Hải ở trong Truyện Kiều* đã đề cao vai trò của Từ Hải trong cuộc đời Thúy Kiều, “*là biểu tượng của Đại nghĩa và công lý*” [31, tr556]. Bài viết cũng dành dung lượng lớn đề cập đến cái chết của Từ Hải. Theo tác giả cái chết của Từ “*có giá trị tố cáo quyết liệt bộ mặt độc ác, lật lọng, đê hèn của triều đình phong kiến, nó như một tấm gương vô cùng đau xót về cuộc đấu tranh giai cấp...*” [31, tr569]. Cùng quan tâm đến cái chết của Từ Hải, bằng phương pháp nghiên cứu lịch sử, Đỗ Đức Dục trong bài *Về cái chết của Từ Hải* còn cho rằng “*hình tượng Từ Hải có thể xếp cùng một dòng với những hình tượng nhân vật khổng lồ (titan), nhân vật nổi loạn, quá khổ đối với thời đại kiểu như Fauxt của Got, như Giấc bẽ của Bairown trong văn học lãng mạn phương Tây*” [31, tr602]. Tức là nhân vật mang vẻ đẹp của những kị sĩ phò nguy cứu khổ của Phương Tây trung cổ. Hà Minh Đức trong bài nghiên cứu về nhân vật lại đánh giá Từ Hải là một người tri kỉ của Thúy Kiều “*Từ Hải đến với Kiều như đến với một*